

a szerző által megkívánt értelemben, hanem az idővel való bánásmód tekintetében. Elkezdődik a felesleges gondolatok beszívárgása, olyanoké, amelyek még gyakorlás során sem jelentkeznek. Káros hatásukat leginkább a mű egységének rovására fejtik ki. Kiűzni ezeket a gondolatokat – ha már egyszer befészkeltek magukat a művész tudatába – igen nehéz. Legjobb be sem engedni őket, s Fischer Annie ezt bölcsen tudja. Amikor kilép a pódiumra, egyetlen dolog érdekli: a mű, csakis a mű. S ez a titka annak, hogy a két CD közel két és fél órás műsorát egyvégtében hallgatva sem unatkozunk egyetlen percig sem.

A Schumann-szonáta indulása Fischer Annie-nál olyan vehemenciával történhetett, hogy a felvétel készítője nemhogy az előadást megelőző tapsot, de még a kezdőhangot sem tudta időben „elkapni”, a felvételt fel kellett keverni, hogy legalább az élvezhetőség illúzióját keltse. Nagyon szerény ár ez azért az élményért, amit a következő, csaknem fél órában kapunk, s ami miatt itt már egyáltalán nem figyelünk a felvétel hangminőségére. Ugyanis a legteljesebb művészi azonosulás következik be, aminek oka tulajdonképpen definiálhatatlan. A darabbal való első találkozás primer élményének megőrzése éppúgy szerves részét képezi ennek az azonosulásnak, mint az adott koncert műsorába való, optimális helyre történő beillesztés; a munka intenzitásának állandó szinten tartása legalább olyan fontos, mint a megfelelő diszpozíció – és még sok-sok komponenst lehetne említeni. De mindezek között a legfontosabb, hogy a befogadó közeggel való kontaktust nem a közönség, hanem a kompozíció felől kell kezdeményezni, és éppen ez az a terület, ahol Fischer Annie soha nem teszi még a legkevesebb engedményt sem a publikumnak. Sehol nem találjuk a legcsekélyebb jelét sem, hogy a zenén, az előadott darabon kívüli eszközökkel próbálna meg bármit is tenni, akár saját sikerének, akár az előadás biztonságának érdekében. Kockázatvállalásai a művek életre keltésének szerves összetevői, egészséges zeneisége kivét vagy eleve elutasít mindent, ami nem tartozik a kompozícióhoz. Ennek makacs és konzekvens véghezvitele különleges összhangba kerül a karakterek megformálásának telitalálataival. Akár a nyitótétel fő témájának kérielhetetlen kopogását, akár az ARIA tétován álmódzó hangját, akár a SCHERZO Intermezzójának polacca-, illetve recitativoparódiáját idézzük is fel, mindenütt ugyanarra a

tévedhetetlen hitelességre találunk, mint a szonáta egyéb részeiben. Külön fejezetet érdemelnének a monumentális FINALE átlényegülései, a „színház a színházban” meglepő fordulatokra alapozott megjelenítésének érvényesítése. Elképzelhető, hogy lesznek, talán nem is kevesen, idegesnek, kicsit túl egzaltáltak találják: de hát nem éppen ezek a tulajdonságok a fiatal Schumann legfőbb jellemvonásai:²⁴ Aki itt boldog nyugalmat keres, rossz helyen tapogatózik, csak pillanatokra találhatja azt meg. Mint ahogy az arany középutat is aligha: a schumanni magatartásformákkal ez összeegyeztethetetlen. Aki az ő világában korlátlan úr akar lenni, igen rögzös utakat kell bejárnia, hihetetlen magasságokat és mélységeket megtapasztalnia. Fischer Annie ezt nemcsak megtette, de minden koncertjén meg is teszi. Ő nem reprodokál, hanem újra és újra átéli az első rácsodálkozás intenzitását s villantja fel az épp aktuális kaland távlatait. De csupán ettől még nem lenne helye a legnagyobbak között. Attól azonban már föltétlenül, hogy – idő- és térbeli korlátokat áthágyva – szédítő útjaira bennünket is magával ragad.

Kocsis Zoltán

GROTESZK TÖRTÉNETÍRÁS

Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal

Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította

Jankó Attila

Szegedi Egyetemi Kiadó, 2013. 252 oldal, 3591 Ft

1983 tavaszán egy szűk, másfél szobás szegedi lakótelepi panellakásban, tizenöt-húsz, jobbára a padlón ülő fiatal lány és fiatalember gyűrtjében tartotta a magyar kommunista párt, illetve a Szovjetunió történetéről szóló sokórás repü-

²⁴ A fiatal Schumann szertelenül gyors tempóira a legjobb – és sokszor idézett – példa a G-MOLL SZONÁTA nyitótétele: a „*So rasch wie möglich*” alaptempó a tétel kódjában még két ízben gyorsul, először „*Schneller*”, majd valamivel később „*Noch schneller*” utasítás révén.

lőegyetemi előadásait Szabó Miklós, amelyek most Jankó Attila jóvoltából (szerkesztésében, bevezetésével és mindenféle kiegészítésével) megjelentek könyv alakban is. A padlón ülők közt ott ültem én is. Huszonegy éves voltam, a hallgatók többségével ellentétben nem egyetemista, hanem segédmunkás (noha fél év múlva már bölcsészhallgató lettem én is). Az én egyetemem a repülőegyetem volt: ezek a különféle szegényes lakásokban tartott illegális előadások, a hozzájuk laza szállal kötődő, más lakásokban vagy kopott egyetemi termekben tartott esti magánsemináriumok. A Zászló utcában jártam először repülőegyetemi előadáson, nem messze a bölcsészkartól, 1981 őszén, ahol talán Petri György vagy Széll Jenő volt a vendég; már nem tudom, melyik volt előbb. Nagy, rosszul megvilágított, dohányfüstös lakásra emlékszem, egybenyitható szobákkal.

Szabó Miklós előadásait már nem itt hallgattuk, hanem a szegedi repülőegyetemek legtovább kitért helyszínén, Demeter Anna lakótelepi lakásában, az északi városrészben; az utca nevét hiába próbálom felidézni. Később vagy előbb itt adott elő Bence György, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály is, s bizonyára mások is, akiknek az előadásán nem voltam ott. Nem tudom azt sem, melyik hónapban, milyen napokon került sor az előadásokra – s ez nem derül ki Jankó Attila könyvéből sem. Ennyi titka még mindig megmarad az egykori alkalomnak. Azért bocsátottam előre e személyes emlékeket, hogy jelezzem az elfogultságomat: az ifjúságomról beszéltek, amikor Szabó Miklós előadásairól írok. Nem vagyok előadástémáinak a szakembere, így hát írásom nem is lesz, nem is lehet szakkritika. Ugyanakkor sokat tudok az előadásairól – mert elismételtem őket. Néhány hónappal később, még 1983-ban, egy másik lakásban, másik húsz-huszonöt lány és fiatalember előtt (akik nem egyetemisták, hanem főiskolások voltak) elmondtam, amit a repülőegyetemen tanultam, beleszóve mindazt, amit összeolvastam a témáról azokban a hónapokban, Isaac Deutschertől Sinkó Ervinig. Szabó Miklós illegális előadásait a nyolcvanas évek elején sok százan hallgatták Budapesten és Szegeden. Némelyikről magnófelvétel is készült: harminc évvel elhangzásuk után a szegedi kazetták szavai jelentek meg nyomtatásban.

Szabó Miklós a vele készült interjúkban általában nem történetírói, hanem politikai teljesít-

ményként beszélt repülőegyetemi előadásairól. A Jankó Attila összeállította kötet utolsó betétlapja Szilágyi Sándor A HÉTFŐI SZABADEGYETEM ÉS A III/III című könyvéből származik. Itt Szabó így értelmezi 1956 utáni magatartását: „nem voltam benne biztos, hogy ki tudom várni, de végül mégis az történt, amire titkon azért számítottam: hogy eljön ugyan a fordulat, még megérem, de már öreg leszek. '56-ban még túl fiatal voltam, '89-ben már nem voltam elég fiatal, közben meg eltelt az életem. Én tehát erre készültem. Nem arra, hogy a rendszer megdől, hanem úgy fogalmaztam magamban már '57-ben, hogy újra lesz majd egy progresszív korszak, mint '53-'54-ben és '56-ban is volt, arra készültem, hogy ebbe be tudjak kapcsolódni, egy demokratikus fordulat előkészítésében részt tudjak venni. Ezért teljesen tudatosan kétféleképpen választottam a tevékenységemet egy hivatalos és egy nem hivatalos részre...” Mindezt talán úgy is érthetjük, hogy például Az ÚJKONZERVATIVIZMUS ÉS A JOBBOLDALI RADIKALIZMUS TÖRTÉNETE című disszertációja tevékenységének a hivatalos-tudományos feléhez tartozott, míg a repülőegyetemi kurzusok a „demokratikus fordulat előkészítésének” politikai munkájához.

E szegedi előadások tehát fontos politikai dokumentumok: lenyomatai, hogyan vélekedtek a demokratikus ellenzék köreiben a nyolcvanas évek elején a kommunista rendszerről és történetéről. Aki azonban ma, harminc év elteltével olvassa az előadásokat, valószínűleg azóta megjelent történettudományi művekhez méri hozzá – olyan munkákhoz, amelyek a téma „levéltári forradalma” után íródtak. Szabó előadásainak, különösen magyar felének, egyik legjellemzőbb vonása a szóbeli információkra való hivatkozás: a kommunista párt (rég, immár ellenzéki helyzetbe került) elitje tagjainak körében terjedt történetek, pletykák, anekdoták, hiedelmek felhasználása párttörténetének megírásakor. Számára zárva voltak az archívumok; aki ma ír a témáról, rengeteg, feldolgozhatatlan tömegű írott, képi, hangos forrással rendelkezik. De bizonyára a forrásokat is másként olvasta Szabó, mint egy mai kutató: az ő párthatalom-olvasásában volt némi kaján öröm, hogy a kommunista szargon szürke semmitmondásából képes kiolvasni elhallgatott titkokat. Ilyesféle szövegtelmezései néha bizonyára helyénvalók, néha tévesek, ám általában rendkívül érdekesek: a kötetben a legjobb példa erre talán Sztálin halálának a „rekonstrukciója” egy Hruscsov által Berija haláláról terjesztett hamis történetből. (201.)

A normál történettudományi művektől az is megkülönbözteti Szabó előadásait, hogy olykor személyes élményeire hivatkozik: a rádió épületének 1956-os ostromát például szemtanúként meséli el. Más eljárásai viszont nagyon is korszerű történettudományi trendeket jeleznek előre: például a hétköznapi élet történetének, a fogyasztásnak, a ruházatkodásnak szentelt figyelmé. (65., 121.) A politika hétköznapi társadalmi működésének (befogadásának, beágyazódásának, hártásának) a bemutatását szolgálják – a hallgatói figyelem fenntartása mellett – a fejtegetésekbe példaként beépülő korabeli viccek, tréfák, szófordulatok és rövid elemzéseik. Jankó Attila az egyik ilyen szófordulatot (a kommunista zsargon paródiáját) választotta az előadásokat közlétevé könyv címéül: *„A jó kommunista szilárdan egyúttal ingadozik a párttal”*. S bár a nyolcszavas könyvcím talán hosszúnak tetszhet, én nagyon is jellemzőnek találom Szabó előadásaira – legalábbis a magyar felére. Mert miként a cím is, az előadások is egyszerre mutatják nevetségesnek és rémületesnek a magyar kommunistákat. Az előadások magyar kommunista párttörténete – amely egy idő után értelemszerűen az ország történetévé válik – első sorban antiheroikus történet, nagy eszmék és pitiáner alakok túl sokszor véressé s szinte mindig erőszakossá váló históriája.

„Közép-Európában az 1960 és 1980 közé eső időszakban kiteljesedő irányzatra a »groteszk« címkéje ragasztható – írja összefoglaló tanulmányában a régió irodalmáról Bojtár Endre (A POSZTMODERNIZMUS ÉS A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI IRODALMAK). – Az irányzat azért szülhetett egész sor világirodalmi rangú művet, mindenekelőtt a kisprózában és a drámában, mert híven tükrözte a mindig is Kelet és Nyugat közt hánykódó térség felemáságának mindenre kiterjedő felerősödését, az élet tragikumot és komikumot groteszk egységbe ötvöző jellegét. Olyan írók, mint Tadeusz Rózewicz, Sławomir Mrożek, Őrkény István, A látogatót író Konrad György, Bohumil Hrabal, Vladimír Páral, Ladislav Fuks, Václav Havel, a szerb Dušan Kovačević, a bolgár Ivan Radickov és még sokan, nagyon sokan mások” voltak e groteszk irányzat nagyszerű alkotói – s az én szememben e groteszk irodalom történetírói párdarabja Szabó előadás-sorozatának a magyar fele. Ám e megállapítás a szovjet-orosz felére már nem igaz. Leninnek és utódainak a történetét sokkal baljósabb hang beszéli el, mint Rákosiét és Kádárét. Oldalakon keresztül erősza-

kos, véres megnyilvánulások monoton ismétlődésévé válik a bolsevikok históriája, amelynek fenyegetően nagyszabású volta nem teszi lehetővé, hogy nevetségesnek találja az olvasó. Az ő történetük a pártnak a saját társadalmá ellen viselt folytonos háborúját foglalja magában: tragikus történet ez, s nem groteszk.

Szabó előadásait az is elválasztja a „levéltári forradalom” után készült történettudományi munkáktól, hogy vele ellentétben az utóbbiak már ismerik a történet végét. Az 1983-as előadások nem „látták előre” Gorbacsovot, a kommunista rendszer végét. Az előadott két történetnek nincs befejezése: nem zárulnak le, inkább csak abbamaradnak. Retorikus csonkaságuknak azonban, azt hiszem, megvan a maga értelme: mintegy azt jelképezi, hogy a kommunista rendszernek nincs jövője, mert nem fűződnek már hozzá várakozások. Már megtudtunk mindent róla, amit megtudhattunk. Szabó a történetmondását ritkán szakította meg elméleti reflexiók vagy általánosító magyarázatok kedvéért. A szovjet-orosz történet vége felé mégis találunk valami ilyesmit: *„Chile példája, az Allende-kormány elleni puccs bebizonyította, hogy államvédelmi hatóság nélkül nem életképes a szocializmus. Portugália példája bebizonyította, hogy az sem elég hozzá, szovjet megszállás nélkül nincs fenntartható szocializmus.”* (232.) Ezek a (konkrét eseteket illetően bizonyára vitatható) rideg politikai realizmussal megfogalmazott általánosítások talán az előadások záró tanulságlevonásai: a szocialista rendszer addig tart, amíg a szovjet megszállás, s amíg a szocialista rendszer tart, addig alapvető szerepet kell hogy játsszon benne az államvédelmi hatóság (vagy más nevű utódszervezete).

Perecz László nemrégiben az *Élet és Irodalom* hasábjain nagyszerű kritikát írt Kalmár Melinda új monográfiájáról, amely a TÖRTÉNELMI GALAXISOK VONZÁSÁBAN. MAGYARORSZÁG ÉS A SZOVJETRENDSZER 1945–1990 címet-alcímet viseli. Kritikája utolsó részében Szabó Miklós 1983-as előadásaival veti össze e monumentális munkát, rendkívül finom megjegyzéseket téve a két mű különbségeiről és hasonlóságairól. Ertér a történeti pozíciójuk, a módszerük és a kommunista rendszer értelmét illető koncepciójuk is, írja Perecz. *„Hanem maga az alap gondolat, az kétség-telenül ugyanaz. Hogy nincs magyar kommunizmus: szovjetkommunizmus van, amelynek a magyar kommunizmus apró függeléke mindössze. [...] A modern*

magyar történelem meghatározó korszaka nem létezik önmagában, egy másik létező függelékeként érthető meg csupán. Amit a magunkénak hittünk, ugye, valójában nem is a miénk.” Kalmár Melinda műve – vélem én – talán erősebben sugallja, állítja mindezt, mint az 1983-as előadások. De ennél világosabb magyarázata nem is lehetséges annak, miért és hogyan tartozik össze Szabó Miklós könyvének két fele.

Szabó fejből, jegyzetek nélkül tartotta sokóras előadásait, amelynek – noha hallgatni lenyűgöző volt – megvannak a következményei. Elbeszélése a kronológiát követi, ám hogy mely témáknál válik aprólékosabbá vagy szélesebbé a fejtegetése, s melyekkel végez gyorsan, némi képp esetlegesnek tűnik. Mondandójában hibák is maradtak, amelyeket biztosan nem követett volna el írásbeli fogalmazás közben: például a magyar részben megemlíti Deák Ferenc húsvéti cikkét (1865), tévesen azt állítva róla, hogy az áprilisi törvények (1848) előkészítője volt (71.); az orosz részben kétszer is, szintén tévesen, pópának nevezi Samil észak-kaukázusi vezért, aki mohamedán lévén csak imám lehetett. (161., 188.) Az ilyesfajta formátlanságerő és hibákért azonban kárpótolja még a kései olvasót is az előadások spontaneitása és óriási, sokrétű ismeretanyaga. Elbeszélte történetének számos részletét (hiszen eltelt harminc év, „levéltári forradalommal”, sok-sok kutatással) ma természetesen másképp tudják, másképp ítélik meg a téma kutatói, egyrészt azért, mert új információkra tettek szert, másrészt azért, mert már nem rendelkezhetnek régi, különleges (személyes) információkkal.

Mint említettem, a szóbeli források felhasználása az egyik legjellegzetesebb vonása Szabó előadásainak. A magyar illegális kommunista párt 1930-as évekbeli működéséről szólva a legális (olykor jobboldali) szervezetekbe való beépülés taktikájának taglalásakor az egyik példája ez volt: Madzsar Józsefnek „nagy és meredek dobásai is voltak. József Attilát is ő bízta meg, hogy szervezzen egy nemzeti kommunista pártot, fedőpártnak. Az akció tetőpontja az volt, hogy ennek megpróbálta megnyerni Rácz [vagy inkább Rátz – T. J.] Kálmánt, aki ’19 után az egyik kisebb fehér különítmény vezére volt...” (21.) Az előadásban nincsenek lábjegyzetek: Szabó, mint általában, itt sem mondja meg, honnan tudja, amit elmondott. Az eset a kilencvenes évek közepén vált igazán ismertté József Attila nemzetiszocializ-

musról szóló rövid programszövegének nyilvánosságra kerülésével. A legalaposabb filológiai tanulmányokat Lengyel András írta a szöveg keletkezésének a történetéről – s az ő elbeszélése másként hangzik. JÓZSEF ATTILA, RÁTZ KÁLMÁN ÉS „A NEMZETI SZOCIALIZMUS” című tanulmánya szerint a programszöveg nem új párt, hanem a Gömbös-féle Nemzeti Egység Pártja számára készült, s nem József Attila igyekezett megnyerni a maga (a kommunista párt) tervéhez Rátzot, hanem fordítva: Rátz József Attilát, ideiglenes sikerrel.

Az illegálisban működő szervezetek történetéhez eleve hozzátartozik a titkosság, a dokumentálatlanság, a dezinformálás, így aztán nemcsak a korabeli nyomozóknak gyűlt meg a baja velük, hanem a történészeknek is. Lengyel András magyarázata A NEMZETI SZOCIALIZMUS ügyéről igazán meggyőző – de vajon honnan tudta másként ezt az esetet Szabó Miklós? Nem lehetséges-e, hogy amit leír, az a kommunista párt elitje körében élő szájhagyomány verziója erről az esetről? S ha netán így volt, mi következik ebből? Hasonló kérdések merülnek fel Nagy Imre szovjetunióbeli éveinek Szabó-féle elbeszélése kapcsán is. Ő úgy tudta, hogy Nagy Imre a harmincas években a szovjet állambiztonsági szolgálat tisztje volt, később pedig az egyik szovjet vezető, Malenkov titkárságára került, s ez magyarázhatta, miért őt jelölték Moszkvában, 1953-ban, Malenkov karrierjének tetőpontján, Rákosi helyére miniszterelnöknek. (26.) Ma úgy tudjuk (én elsősorban Rainer M. János életrajzából és Charles Gati VESZTETT ILLÚZIÓK című könyvéből), hogy Nagy Imre valóban a szovjet állambiztonság informátora volt (de nem tisztje), viszont nem dolgozott Malenkov titkárságán. Tudtommal 1989 után kerültek elő az első dokumentumok moszkvai levéltárakból, amelyek felvetették, majd igazolták az NKVD-kapcsolat gyanúját. Szabó tehát ez esetben is a kommunista szájhagyományra támaszkodott. S ha ez így van, akkor a tévedései éppoly fontosak, mert forrásértékűek, mint valószínűleg bizonyul az állításai.

Három-három kulcskérdést emelek ki a továbbiakban a két előadás-sorozatból: három magyar politikai időszak megítélését (a moszkvai kommunisták 1945-ös hazatérésének, az 1945–1947-es demokráciának és az 1956-os forradalomnak az értékelését), illetve a szovjet-orosz kommunista rendszer történetének há-

rom problémáját (a bolsevizmus eredetének, az 1917-es szocialista kísérlet eltorzulásának és a szovjetunióbeli kommunizmus megszilárdulásának a kérdéseit). E hat példa talán elegendő lesz Szabó Miklós érdeklődése és értékelései jellemzőinek a bemutatására.

(1.1.) Vajon már eleve az ország szovjetizálásának programjával küldték-e haza Moszkvából Rákosiékat, vagy 1945-ben még más volt a birodalmi vezetők terve a közép-kelet-európai térséggel? Szabó előadásai amellett érvelnek, hogy 1945-ben a magyar kommunista vezetők még arra számítottak, hogy hosszabb, akár két évtizedes demokratikus átmeneti szakaszra kell berendezkedniük Sztálin elvárásainak következtében. *„Mindig meg szokták kérdezni tőlem – olvashatjuk az előadásokban –, ha valóban ezzel az utasítással jöttek haza, akkor az MKP miért törekedett rögtön, az első perctől, egyeduralomra? Szerintem ez a kommunista stratégia önmozgása, hiába határozzák el szentül, hogy együtt fognak működni a koalíciós partnerekkel, feltétlenül be akarják biztosítani magukat, elsősorban a rendőri apparátus kiépítésével.”* (45.) Szabó szerint a moszkvai terv 1946 őszén változott meg, s Magyarországon 1946 decemberétől kezdve érvényesítették a kommunisták az új utasítást. (47.)

Mai kutatók általában más állásponton vannak. Békés Csaba például EURÓPÁBÓL EURÓPÁBA. MAGYARORSZÁG KONFLIKTUSOK KERESZTTÜZÉBEN, 1945–1990 című kötetének egyik tanulmányában azt írja, hogy *„a szovjetek valójában kezdettől, 1944–1945-től fogva törekedtek a térség szovjetizálására”*, noha közben Sztálin a nyugati szövetséges hatalmakkal való együttműködést is fenn kívánta tartani. Ezért a kommunista pártok nem teljes hatalomátvitelre törekedtek, hanem *„a demokratikus intézményrendszer formális fenntartása mellett [akartak] olyan hatalmi monopóliumot szerezni, amely lehetőséget teremt a szovjet rendszer fokozatos, »békés«..., azaz polgárháború nélküli bevezetésére”*. Nem lévén a kommunista rendszer történése, nem mernék állást foglalni e vitában. A téma szakértőinek eltér a véleménye: Kalmár Melinda nagy könyve szerint a szovjet-orsz hódítás szokásos forgatókönyve érvényesült 1944 után; Rainer M. János szerint viszont nem létezett 1944–45-ös Terv, kész moszkvai forgatókönyv – a szovjetizálást a helyi kommunista eliték sürgették (BEVEZETÉS A KÁDÁRIZMUSBA). A „levéltári forradalomnak” mindenesetre megvannak a maga előnyei. Békés Csaba idéz egy

1946 tavaszán a magyar párt vezetősége előtt tartott, korábban nem ismert Rákosi-beszédet, amely – moszkvai iránymutatásra hivatkozva – már közvetlen célnak mondja a proletárdiktatúrát. A párt tehát nem ősztől, nem decembertől, hanem tavasztól már biztosan a szovjetizálási „forgatókönyvet” követte. De vajon már 1945-ben is? A Békés által idézett Rákosi-beszéd maga is „új perspektívának” nevezte az ismertetett moszkvai iránymutatást. Szabó Miklós, ha olvashatná fiatalabb kollégája tanulmányát, talán még nem adná fel (módosított) álláspontját.

(1.2.) Szabó Miklós *„kétes értékű demokráciának”* nevezte az 1945–1947-es magyar éveket, mert a többpártrendszer korlátozott volt, a parlamentje ellenzék nélküli. (42.) Azt olvasom ki az előadásaiból, hogy a „koalíciós éveket” nem sokra tartotta, s ellentétben 1956-tal, nem gondolta jelentős politikatörténeti szakasznak – talán, mert nem tartotta jelentős (és aktualizálható) politikai örökségnek. Jellemző, hogy azt állította például a koalíciós pártokról (a kommunistákat leszámítva), hogy semmiféle programjuk nem volt – ellentétben az 1956-os kommunista pártellenzékkel. (79.) Elgondolkodtatott az is, hogy szinte egyáltalán nem támaszkodott Bibó István 1946–1948 közti politikai elemzéseire ezen időszak bemutatásakor. Az 1956-ban újra színre lépett pártokról írva is, úgy látom, alulértékelt a kisgazdapárti és a szociáldemokrata politikai tradíció erejét, kidolgozottságát és személyi tartalékait. Szerintem ebben a kérdésben nem volt igaza. Ezek a politikai hagyományok, ugyan megtépzés, megőregedve, de még a rendszerváltást is megélték: 1990 miniszterelnöke a kisgazdapárti hagyományból érkezett, s a rendszerváltás alkotmánymódosításában nem jelentéktelen szerepet játszott az 1945–1947-es demokratikus örökségre való hivatkozás.

(1.3.) 1956-ról (előzményeiről, eseményeiről, utóvédharcairól, a megtorlásról) jóval részletesebben beszélt Szabó Miklós, mint történetének bármely más időszakáról. S megváltozott a forradalomról beszélve az előadások hangja is: átütött mondatain az odatartozása; a bukásról, megtorlásról szólva pedig retorikusabbá s tragikusabbá is vált az elbeszélése. A forradalmak értékelésében rendre visszatérő kérdés, „miért bukkott el?”, „győzhetett volna?”, az ő ’56-os oldalain nem merül fel, holott erről máig színvonalas vita zajlik a magyar történetírásban. Az

egyik oldalon például Charles Gati VESZTETT IL-LÚZIÓK című remek könyve áll, amely azt feltételezi, hogy elvileg győzhetett volna, ha Nagy Imre felkészültebb lett volna a szerepére, ha a felkelők képesek lettek volna az önmérsékletre, ha az Egyesült Államok nagyhatalmi tárgyalásokba kezdett volna a forradalom érdekében stb. A másik oldalon például Békés Csaba nem látja ezt az esélyt: a szovjet birodalom önnön tágabb rendszere részének tartotta Magyarországot; adott esetben talán elfogadta volna Nagy Imre reformkommunista kormányát, további demokratizálás nélkül – de akkor ma nem beszélne magyar forradalomról. Többet pedig Moszkva nem fogadhatott el (lásd SZOVJET DÖNTÉSHOZATAL ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM című tanulmányát).

Szabó Miklóst érdekes módon ez a dilemma ebben az előadásban nem érdekelte. Ő 1956-ot mint a Kádár-rendszer alternatíváját mutatta fel, ezért szentelt oly sok bekezdést az '56-os szereplők programjai elemzésének. A forradalmat összetett jelenségként látta, amelyben egymástól nagyon eltérő szereplők léptek színpadra a buharinista nézetekkel felvértezett kommunista pártellenzékétől a munkástanácsokon át a három-ötezer főnyi fegyveres munkásfelkelőig. E szereplők azonban, feltételezi Szabó, egyetértettek egy minimális politikai programban (amelyet elfogadott volna az akkori társadalom többsége is), amely valamifajta se kapitalista, se szocialista, harmadikutas társadalmi berendezkedést foglalt magában, nagy tulajdon nélküli, többpártrendszerű, az öngazgatás formáit meghonosító, kulturálisan a Nyugathoz tartozó, katonailag, külpolitikailag semleges országot. (98–100.) Szabó Miklós több interjúban beszélt arról a rendszerváltás után, hogy az ő szerepe (más '56-osokkal együtt) a demokratikus ellenzék történetében az volt, hogy a forradalom örökségét bekapcsolja egy fiatalabb, a marxizmus felől induló nemzedék politikai tájékozódásába. 1983-as előadásának az 1956-tal foglalkozó része, azt hiszem, ugyanerre törekedett.

(2.1.) Szabó magyar kommunista párttörténetének első bekezdései azt sugallják, hogy nem a hazai társadalomfejlődésben kell keresni a mozgalom létrejöttének az okát, hanem az I. világháborús oroszországi hadifogságban, majd az 1918-as háborús összeomlást követő különleges politikai vákuumhelyzetben. A szov-

jet-orosz párttörténet ellenben a cári Oroszországra nehezedő modernizációs nyomásnak s a rendszerkritikus értelmiség radikalizálódásának az elemzésével kezdődik. A bolsevizmus Szabó szemében nagyon is orosz jelenség volt, amely lényegesen eltért a nyugati típusú szocialista munkásmozgalmaktól. Az orosz forradalmi nihilizmus újabb alakváltozataként mutatta be a bolsevizmust, amelynek marxista szocializmusa másodlagos, sőt, „teljesen instrumentális” volt a fegyveres rendszerellenesség alapprogramjához képest (137.). Ez az eredeti jellegzetesség pedig magát 1917 októberét is meghatározta: a Lenin által kierőszkolt felkelést Szabó puccsnak nevezte (143.), s nem forradalomnak.

(2.2.) Ugyanakkor a bolsevik rendszer első évtizedeit bemutatva mégis feltette azt a revizionista kérdést, amelyet csak akkor lehet feltenni, ha Októbert forradalomnak tartjuk: „*a szovjet szocializmusban mikor következett be a retrográd fordulat, mikor kezdődött a nem teljes értékű szocializmus?*” A válasza így hangzott: „*A nyugati, új baloldali felfogás szerint a kronstadti felkelés leverésekor, '21-ben. Trockij '27-re tette a thermidori fordulatot, a hivatalos álláspont, amennyiben egyáltalán elismert ilyesmit, '34-re, a moszkvai perek kezdetére. Én '18 tavaszára, a hadikommunizmus bevezetésére teszem, hiszen ez a polgári viszonyok restaurációja, az üzemek hierarchikus szervezetének visszaállítása.*” (146.) Azt a néhány hónapot tekintette tehát Szabó igazi „szocialista kísérletnek”, amikor a hadseregben a katonai parancsnoklás hierarchiáját felváltotta a katonatanácsok közösségi-egyenlőségelvű rendje, a gyárakban az igazgatói-mérnöki irányítást a munkástanácsoké, a falvakban pedig földet osztottak, és tanácsokat: szovjeteket alakítottak. A leírása nem idealizálta ezt a rövid időszakot sem: a falvak, a gyárak, a sereg átalakulása gyakran véres volt. Inkább némi ironiával elemezte ezt az időszakot: a munkástanácsi irányítást például az tette lehetővé, hogy éppen állt az ipari termelés. Amint újra el kellett indítani a gyárakat, szükség lett megint az üzemi hierarchiára. Mégis, szocialista kísérletnek, a szó igazi értelmében, csak ezt a néhány zűrzavaros hónapot tartotta. S e közösségi-egyenlőségelvű, öngazgató kísérletet, úgy látom, rokonszenvvel is nézte (akárcsak 1956 munkástanácsait), csak épp nemigen hitt tartós működőképességükben.

(2.3.) Az 1917 utáni évtizedek szörnű szovjet-orosz története Trockij mondata jegyében

folyt le (Richard Pipes idézi *AZ OROSZ FORRADALOM TÖRTÉNETÉ-EN*): „*a proletárhatalom szervezett polgárháború*”. A könyvben oldalakon keresztül sorolódnak koncepciók, perek, éhínségek, kuláktalanítás, népcsoportok tömeges deportálása, tisztogatási hullámok, lágerek. Ennek a társadalom ellen viselt folytonos háborúnak a II. világháború vetett véget, s – Szabó értelmezésében – nem a több mint két évtizedes terror és elnyomás, hanem a párt és a társadalom együttes erőfeszítésének, a német hadsereg kiűzésének, az ország felszabadításának az élménye szilárdította meg, fogadtatta el a Szovjetunióban a kommunista rendszert. (189.) S ugyan a háború idején is folytatódott a saját társadalom egyes csoportjai elleni terror (például a fogságba esett katonákkal, ellenségesnek ítélt népcsoportokkal szemben), s 1945 társadalmi felélézése után újra visszatért a hétköznapi elnyomás, a szovjet-orosz rendszer innen kezdve stabilnak tekinthető.

1983-ban e stabilnak látott, sőt a hetvenes években a geopolitikai befolyását kiterjeszteni is képes birodalom (231. k.) árnyékában hangzottak el Szabó Miklós előadásai, amelyek a változás reményével nemigen biztatták hallgatóikat. Ám előadásai mégis a hazai változás elősegítőivé váltak. Azt hiszem, aki meghallgatta ezeket 1983-ban vagy a megelőző években Budapesten, annak nemigen maradtak illúziói a kommunista rendszer jellegével, morális igazolhatóságával és átváltozási képességével kapcsolatban. Továbbá politikai realizmust lehetett tanulni belőlük, geopolitikai szemléletet, a történelmi igazság feltárásának elkötelezettségét és nem patetikus, nem szónokias módját, fanyarhumoros világlátást, amely ugyanakkor nem adja fel morális szempontjait. Percz László már említett *ÉS*-cikkében (*VÖRÖS CSILLAGOK HÁBORÚJA*), Kalmár Melinda monográfiájáról írva megjegyezte, nem tudja, hogy „*a maga munkáján dolgozva Kalmár ismerte-e vajon*” Szabó előadásait, amelyekre ugyan nem hivatkozott, ám „*mint szegedi egyetemista annak idején éppen lehetett résztvevője a magánlakáson tartott régi összejövetelnek*”. Hát így volt. Annak a panellakásnak a padlóján nemcsak én ültem akkor, hanem Kalmár Melinda, Békés Csaba s persze Jankó Attila is. „*Nagy hatással volt ránk*”, írta levelében nekem Békés Csaba, amikor rákérdeztem, így volt-e tényleg. Most pedig, 2014-ben, egymás

mellé helyezhetjük könyvespolcunkon a magyar kommunista rendszer történetéről írott köteteket, a harminc évvel ezelőtti mesterét és a „tanítványokét”, akik időközben már maguk is mesterek lettek.

Takáts József

A KULTUSZ SZAGA

*Lanczkor Gábor: Folyamisten
Libri, 2014. 320 oldal, 3490 Ft*

A FOLYAMISTEN három hosszabb történetből áll, melyek mindegyikét egy-egy rövidebb szöveg követi, s ezek az első pillantásra különálló részek végül kapcsolatba lépnek egymással. Ám a regény szüzséjét annál is bajosabb leírni, mivel nem csupán e szüzsé értelmezése, hanem már a felfejtése is az olvasó feladatává válik. Ugyanakkor – hiszen mégsem ismerheti e recenzió minden olvasója a regényt – mégis neki kell rugaszkodnom ennek a feladatnak, ha mégoly rossz lelkiismerettel is, előrebocsátva, hogy az alábbi zanza nem tartalmazza – nem is tartalmazhatja – azt a sűrű motívumhálózatot, amely a FOLYAMISTEN-t összetartja és egészszé szervezi.

Az első történet hőse egy Pest megyei kisváros katolikus papja, akinek az élete gyökere fordulatot vesz egy római zárandókút során: egy váratlan elhatározás nyomán megfürdik a Teverében, aztán még aznap este összejön egy transzvesztita prostituálttal. Hazatérve meggyónja ezt a vétkét, és ugyancsak meggyónja egy ifjúkori homoszexuális kapcsolatát. Később a padlón fekvő találnak rá, ahogy védence, egy fogyatékos kisfiú lábát csokolgatja, majd pszichiátriára kerül. A történet egy látomásjelenettel zárul, ahol a pap egy japán figurát követ a japán tájba; a figura a hét főbűnt személyesíti meg, a Japán-motívumot pedig Dunajcsik Mátyas MINT GENKYU-EN KERTJE JAPÁNBAN című versének, pontosabban a vers második és harmadik strófájának a beemelése magyarázza.

A második történet elején valaki megerőszik egy angol lányt egy londoni parkban; a térfigyelő kamera felvételét vizsgáló nyomozók egy különleges eljárást követően is csak annyit